

Tarım ve Köylülük “Sorun”larına dair bir Tartışma Çerçevesi

Nevzat Evrim Önal¹

Öz

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışından bu yana gelişiminin tüm aşamalarında, tarım ve köylülük farklı düşünce ekolleri tarafından, kendi düşünsel pozisyonlarına göre sorunsallaştırılmış ve tartışılmıştır. Bu tartışmaların tamamı, tartışmayı yürüten ekollerin temsil ettiği sınıfsal çıkarların izlerini taşır. Öte yandan, tarım ve köylülük “sorun”larının farklı coğrafyalarda sergilediği gelişme süreçleri arasındaki büyük nitel farklılıklar, her birini kendi içerisinde ele alarak ortak bir çerçeveye varmayı kuramsal olarak imkânsız kılmasa da, tarih dışı bir çabaya dönüştürmektedir. Ne var ki, bilhassa son yirmi yıl zarfında, gıda başlığının da eklenmesiyle beraber tartışma yeniden alevlenmiş ve daha da karmaşıklaşmıştır.

Bu çalışmanın odağında, Türkiye’de de hararetle yürütülmekte olan bu tartışmanın, sadeleştirilmesi gereken kuramsal zemini bulunmaktadır. Bu doğrultuda, tarihsel materyalist düşüncenin tarım ve köylülüğün sorunsallaştırılmasına yönelik yaklaşımı güncel bağlamda yeniden üretilecek ve bir tartışma çerçevesi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, tarımsal değişim, köylülük, küçük meta üretimi

A Framework for Argument on Agrarian and Peasant “Questions”

Abstract

Since its emergence and through all the phases of development of capitalist mode of production, agriculture and peasantry have been problematized and argued on by different thought schools according to their intellectual positions. All these arguments carry the mark of the class interests represented by these schools. On the other hand, the important qualitative differences between the development processes of agrarian and peasant “questions” in different parts of the world make the seeking a common framework through separate analyses of each of these processes an effort which is ahistorical, even if not untheoretical. Still, the argument was rekindled and became more complex in the last two decades with the addition of food issues.

This work focuses on the theoretical basis of this argument, which is also pursued vehemently in Turkey and which needs some simplification. To this end, the approach of historical materialism in problematizing agriculture and peasantry will be reproduced in current context and a framework of argument will be presented.

Keywords: Agriculture, agrarian change, peasantry, petty commodity production

¹ Yrd. Doç. Dr., Beykoz Üniversitesi, nevzatevrimonal@beykoz.edu.tr

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de, son yirmi yıldır giderek artan bir şiddetle tarımsal üretim, gıda ve ekoloji konuları birbirleriyle bağlantılı olarak tartışılıyor. Ne var ki, ortada tarafları olan tek bir tartışmadan ziyade, her biri meselenin bir kısmına (tipik olarak yapanları ilgilendiren başlıklara) odaklanan ancak konunun bütünlüklü yapısı nedeniyle zaman zaman, zorunlu kaldığında kesişen ve her biri kendi içerisinde çelişkiler barındıran farklı tartışma düzlemleri olduğunu söylemek mümkün. Örneğin doğal kaynakları tahrip edici rantıye sermaye faaliyetleri ve siyasi otoritenin bunlara izin verme/göz yumma pratiği, sürdürülemez olduğu için bir bütün olarak kendi içinde çelişkilidir. Öte yandan bu tahribat, birinci derecede muhatap olan tarımsal üreticilerin gündemine ancak kendi yerelliklerinde gerçekleştiği zaman girer ve mücadele konusu olur. Dahası, aynı tarımsal üreticiler pek çok durumda sürdürülemez tarım pratikleri içerisinde; hatta fırsatları olduğunda kendi tasarruflarında olan tarım arazilerini bizzat emlak rantı açısından değerlendirip gıda üretmek yerine konut sahibi olmayı tercih edebilmektedirler.

Buna rağmen, konunun farklı veçheleriyle sürekli gündemde olması sistemik bir sıkışmaya işaret ediyor. Dünya çapında kent nüfusu, 2008 yılında ilk kez kır nüfusunu aştı ve 1960’dan bu yana süren eğilimin devam etmesi durumunda toplam nüfus içerisindeki payı her yıl %0,5 artmaya devam edecek (Dünya Bankası, 2016). Birleşmiş Milletler (2014) kır nüfusunun önümüzdeki birkaç yıl içerisinde yaklaşık 3 milyar insan düzeyinde sabitleneceğini, kent nüfusunun ise artmaya devam edeceğini ve dünya nüfusunun 2050-2060 yılları arasında bir yerde 7 milyarı kentlerde yaşayanlar olmak üzere 10 milyarı bulacağını tahmin ediyor. Öte yandan dünya gıda fiyatlarında 2005 yılı itibarıyla 1985’ten bu yana süren düşük seyir düzeyi geride kaldı ve ekonomik krizle birlikte, en son 1973 krizinin ardından görülen reel düzeyler görüldü (FAO, 2016). Dolayısıyla, mevcut eğilimlerin sürmesi durumunda öngörülebilir gelecekte, dünyanın yoksul bölgelerinde ve bilhassa bu bölgelerde giderek devleşen kentlerin çöküntü bölgelerinde kıtlıktan ziyade yoksulluk nedeniyle, bugünkü koşulları gölgede bırakacak boyutta yaygın sefalet, açlık ve buna bağlı kitlesel ölümlerin yaşanması yalnızca mümkün değil, kaçınılmaz görünüyor.

Daha soyut bir düzeyde ele alınırsa ise durum şu şekilde tahlil edilebilir: Kapitalist üretim biçimi ve onun çekirdeğinde durduğu kapitalist toplumun işleyişinde temel kriter sermaye birikiminin sürmesidir ve sermaye, metalaştırdığı değere el koyarak birikir. Değer, doğada var olan olanakların, insan emeği tarafından işlenmesiyle ortaya çıkar. Sermaye ise doğanın sunduğu olanaklara rant, insanın emek gücünün ürettiği değere ise esasen artı değer sömürsü yoluyla el koyar. Bu el koyma süreci, sermayenin birikebilmesi, yani yaptığı yatırımdan fazlasını geri alabilmesi için her zaman bir tahrip etme boyutu barındırmak zorundadır. Örneğin bir yerde çıkartılması kârlı olacak bir altın rezervi varsa, sermaye açısından orada madencilik faaliyeti nedeniyle yaşanacak doğa tahribatı önemli değildir; zira doğa işletilmediği müddetçe sermaye birikimi sağlamamaktadır. Benzer biçimde, artı değer sömürsünün artırılabilmesi için işçi sınıfının ürettiği değerden aldığı pay olan ücretlerin düşürülmesi gerekir ve bunun başlıca yolu yedek işgücünün, yani işsizler ordusunun büyütülmesidir. Yedek işgücü ise yalnızca kapitalist üretim biçiminin çelişkili yapısı sonucunda doğal olarak büyümeyiz; aynı zamanda nüfus planlaması yapmak yerine nüfus artışını destekleyen devlet politikalarıyla büyütülür. Bunun sonucunda insan emeğinin sürekli olarak yaşadığı tahribat da büyür: İşsizlik, yoksulluk, aşırı çalışma, kötü çalışma koşulları sonucunda her gün toplumsallaşmış emeğin bir kısmı yok olur; yani insanlar ölür, çalışamaz hale gelecek biçimde sakatlanır veya hastalanır, ya da değer üretme çabasından vazgeçerek tamamen marjinalize olurlar.

Bu tahrip edici birikimin sürdürülebilir olup olmadığı, sermaye açısından bir mesele değildir. Daha doğrusu, sermaye sınıfının çıkarları açısından sürdürülebilirlik ile insanlığın ortak çıkarları açısından sürdürülebilirlik farklı tanımlara sahiptir. Dolayısıyla söz konusu olan kapitalist üretim biçiminin bir sorunu değil (zira sorun varsa diyalektik gereği çözümü de vardır) bir *çelişkidir*.

Tarımsal üretim ve ekoloji konusunda, çalışma boyunca çeşitli yönlerden ele alınacak bu çelişkinin günümüzde olduğu nokta, bir kez daha kapitalist üretim biçiminin popülist eleştirisinin de güçlenmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın sunduğu tarihsel materyalist tartışma çerçevesi, öncelikle bu düşünsel akımı muhatap almakta, tartışmaya davet etmektedir.

Bu doğrultuda çalışma iki ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşacaktır. Birinci bölümde kapitalist üretim biçimi dâhilinde tarım ve köylülük kavramlarının nasıl sorunsallaştırıldığı ve bu sorunsallaştırmanın barındırdığı problemler ele alınacak, ikinci bölümde küçük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftçilerin emeği, sınıfsal konumu ve kapitalist üretim biçiminde yerini tayin eden ilişkiler incelenecek, sonuç bölümünde ise diğer bölümlerde sunulan argümanların güncel meselelerle bağlantısı kurulacak ve tarihsel materyalist yöntemle dayalı bir tartışma çerçevesi önerilecektir.

1. Tarım ve Köylülüğün Sorunsallaştırılması

İsmi ilk kez Karl Kautsky tarafından 1899 yılında konan “tarım sorunu”, kapitalist üretim biçiminin, farklı coğrafyalarda gelişmesi ve egemen hale gelmesi sürecinde, feodal ya da diğer pre-kapitalist üretim biçimlerine ait tarımsal yapıların yıkılması ya da kapitalizme uygun hale gelecek biçimde dönüştürülüp eklemlenmesiyle ilgilidir. Bir üretim biçiminin yerini bir başka üretim biçimi alırken, eski üretim biçimine ait üretim, mülkiyet ve iktidar ilişkileri, dolayısıyla eski toplumsal sınıflar çözülerek ortadan kalkmakta, bunların yerini yeni düzenin üretim, mülkiyet ve iktidar ilişkileri almaktadır. Yaşanan sadece bir soyutlama düzeyinden başka bir soyutlama düzeyine geçiş değildir: İnsanların sınıfsal aidiyetleri, yani maddi varoluşları, kimi zaman çok sert ve devrimsel biçimde, onlar yaşarken değişmektedir. Dolayısıyla süreç, yaşandığı her coğrafyada farklı gerilim ve dirençlerle karşılaşmıştır. “Tarım sorunu” bu gerilim ve dirençlerin toplu olarak isimlendirilmiş halidir.

Her ne kadar yaşanan süreç bütünlüklü ve tekil olsa da; yarattığı gerilimleri, eski yönetici sınıfa dair olanlar ve eski yönetilen sınıfa dair olanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür, zira eski üretim ilişkisi çözülürken, eski toplumsal sınıfların arasındaki diyalektik bağ da kopmakta ve dönüşümleri paralel ancak birbirinden ayrı ele alınabilecek süreçler olarak yaşanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Kapitalizm bu gerilimlerden esasen ve öncelikle ilkiyle ilgilenmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, burjuvazi açısından tarım sorunu öncelikle bir “feodalite sorunu”dur, “köylülük sorunu” değildir. Kapitalizmin ilk teorisyenleri olan Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik politik iktisatçıların, fizyokratların da izinden giderek toprak rantına karşı verdikleri mücadele, aslında toprak rantına kapitalist olmayan (ya da Smith’in (2006:281) deyişiyle “geliri emeğe ve çabaya malolmayan; durumlarındaki rahatlığın sonucu olarak tembel, bilgisiz ve kafasını işletmesi olanaksız”) toprak sahipleri tarafından kira yoluyla el konulması ve sermaye birikiminin bu nedenle sekteye uğramasıyla ilgilidir. Nitekim ilerleyen yıllarda yaşanan kapitalistleşme deneyimlerinde, feodal toprak sahiplerinin topraklarını kapitalist bir çerçevede bizzat işletmeye başlayıp birer sermayedara dönüştüğü durumda (örneğin V.I. Lenin’in (1988: 22) “junker ekonomisi” olarak tanımladığı, Prusya’da yaşanan dönüşümde), ortada egemen sınıflar açısından bir sorun olmamıştır.

Aynı eğilim, geç kapitalistleşme deneyimlerinde, bilhassa da 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan toprak reformlarında da geçerlidir. Burjuva demokratik bir nitelik taşıyan bu dönüşümlerde de burjuvazi açısından öncelikli mesele bir üretim aracı olan toprak üzerindeki pre-kapitalist mülkiyet yapılarını ortadan kaldırmak olmuştur ve 1970'lerin sonuna doğru dünya çapında bu sürecin tamamlandığını söylemek mümkündür (Bernstein, 2006: 452).

Eski üretim biçiminin yönetilen sınıfı olan köylülüğün nasıl dönüşeceği ise, pre-kapitalist toprak mülkiyetinin ne denli büyük ya da küçük ölçekli olduğu, bu mülkiyetin dönüşüm sırasında parçalanıp parçalanmadığı, yeni ortaya çıkan tarımsal işletmelerinde üretimin ne denli sermaye yoğun yapıldığı (yani makineleştiği) gibi kırsal faktörlerin yanı sıra; sanayileşmenin hangi hızla gerçekleştiği ve bunun sonucunda ortaya çıkan işçi ihtiyacının boyutu gibi kentsel faktörlere de bağlıdır. Faktörlerin çokluğu, tarihsel deneyimi çeşitli kılmış ve her bir deneyimin kendi içerisinde teorize edilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur.

Oysa köylülük açısından dönüşümün varabileceği iki sonuç vardır: Mülksüzleşerek işçileşme veya bağımsız, küçük mülk sahibi üreticiye dönüşme. İkinci bölümde geniş biçimde tartışılacağı üzere, bu yollardan yalnızca işçileşme değil her ikisi de “köylü” olarak tanımlanan insan ya da aile için pre-kapitalist toplumdaki varoluşundan kalıcı biçimde ve geri dönüşsüz bir kopuş anlamına gelmektedir. Zira piyasa ilişkilerinin bir parçası olan küçük ölçekli tarımsal üreticilik kapitalist üretim biçiminin dışında bir iktisadi varoluş değil, tam tersine geçimlik üretimin hâkim olduğu pre-kapitalist dönemde yaygın olmayan (Önal, 2012: 34), büyük ölçüde yeni ortaya çıkan bir iktisadi varoluş biçimidir. Üstelik bu dönüşüm de salt kendiliğinden değildir; gerek erken örneklerinde (Marx, 2009: 122 ve 130), gerekse geç kapitalistleşme deneyimlerinde (Bernstein, 1979: 426-427), yeni egemen sınıfın bilinçli siyasi müdahalelerinin sonucunda gerçekleşmektedir.

Yukarıda yapılan vurgular nedeniyle, tarım sorunu eleştirel biçimde incelenirken, Kautsky'nin eserine başlarken yaptığı uyarı ve önerdiği araştırma sorusu akılda tutulmalıdır:

Eğer tarım sorunu üzerinde Marksist yöntemi kullanarak çalışacaksak, yalnızca küçük işletmenintarımında bir geleceği olup olmadığı sorusunu sormamalıyız. Tarımın kapitalist üretim tarzı boyunca içinden geçtiği tüm değişimleri incelememiz gerekir. Araştırmamız gereken; *“sermaye tarımı ele geçiriyor, onda devrimci değişiklikler yaratıyor, eski üretim ve mülkiyet biçimlerini sürdürülemez kılıyor ve bir yenisini zorunlu hale getiriyor mu; bunu nasıl yapıyor?”* sorusudur (Kautsky, 1899; 1988: 12; Banaji, 1980: 46; vurgu orijinalde)².

Bu vurgu, bir tartışma başlığı olarak küçük ölçekli tarımsal üreticilikten ziyade, iki eleştirel akım olarak tarihsel materyalizm ve popülizmin tarım sorununa yaklaşımları arasındaki temel farka işaret etmektedir. Özetle söylenebilir ki, tarihsel materyalizmin analiz nesnesi bir sistem sorunu olarak tarım sorunu, popülizminki ise bir sosyal olgu olarak köylülük sorunudur (Shanin, 1971A: 11).

² Bu çok sık yapılan alıntının yaygın kullanılan iki çevirisinde de ciddi hatalar bulunuyor. Türkiye’de pek çok kaynaktan orijinal metin ya da İngilizce çevirisi yerine kullanılan Banaji’nin özetinde “mülkiyet” yerine “yoksulluk” (“property” yerine “poverty”) kelimesi kullanılmış. Burgess çevirisinde ise orijinal metinde tekil olarak kullanılan “bir yenisini” yerine çoğul “yenilerini” kelimesi kullanılıyor. Birincinin hata olduğu açık, ikincisinin ise tahrifat olduğunu düşünüyorum.

Bu bağlamda, popülizmin önemli teorisyenlerinden Teodor Shanin'in köylülüğe yönelik üç kuramsal yaklaşım biçimini özetlediği konuşması (2016) önemlidir. Shanin bu üç yaklaşımı şu şekilde sıralamaktadır:

1. Köylülüğün aslında olmayan ya da olmaması gereken bir olgu olduğunu savlamak
2. Köylülüğün varlığını kabul etmek ancak genel bir teorik çerçeve içerisinde anlaşılabilirliğini savlamak
3. Köylülüğün ancak kendisine dair bir teorik çerçeve içerisinde anlaşılabilirliğini savlamak

Bu üç yaklaşımda işaret edilen teorik çerçeveler sırasıyla kalkınmacılık, tarihsel materyalizm ve popülizmdir. Birinci maddeyi şimdilik ayırarak, ikinci ve üçüncü maddelerin, tarihsel materyalizmle popülizm arasında yukarıda işaret edilen, analiz nesnesindeki ayrışmanın doğal sonucu olan yöntemsel ayrışmayı doğru biçimde vurguladığı söylenebilir. Popülizmin köylülüğe yaklaşımı, baştan beri, izole bir olgu olarak köylü ailesinin (Chayanov, 1966A: 44) tahliline dayanmıştır. Tarihsel materyalist yöntemde ise hiçbir toplumsal olgu "kendinde şey" olarak ele alınmaz zira olgular ilişkilerin ürünüdür ve toplum da esasen bir olgular uzayı değil, ilişkiler sistemidir. Üstelik olguları yaratan ilişkiler de, eş önemde bağıntılar değildir; etkileri açısından aralarında hiyerarşik bir önem sırası vardır. Dolayısıyla bir olgu olarak köylülük tanımlanacaksa, onu ancak içinde olduğu ilişkiler üzerinden, bütünsel bir sistemin parçası olarak ele almak anlamlıdır.

Bu bağlamda ele alındığında, kapitalist toplumdaki küçük mülk sahibi tarımsal üreticilik ile pre-kapitalist toplumun ezilenleri olan köylülük zorunlu olarak iki farklı "şey"dir; zira köylülük, pre-kapitalist toplumdaki asal yönetilen sınıftır. Bu toplumun(ve tarihteki her toplumun) yaratım temeli olan üretim ilişkisi çerçevesinde el konan artı-emek (Marx, 2004: 232) köylünün emeğidir ve bu emeğe el konmadığı durumda, toplum da varlık koşullarını yitirecektir. Kapitalist üretim biçimine geçişle birlikte köylülük yalnızca dönüşmemiş, aynı zamanda toplumun asal ezilen sınıfı olma özelliğini kaybetmiştir. *Teorik olarak*, kapitalist toplumun bir ekonomik sistem olarak var olmaya devam etmesi için tarımsal üretimin küçük mülk sahipleri tarafından gerçekleştirilmeye devam etmesi zorunlu değildir. *Yine teorik olarak*, tarımsal üretim (bunun yaratacağı çevresel, insani vb. sorunlardan bağımsız biçimde) tamamen sermaye tarafından ve ücretli emek kullanılarak yapılabilir.

Bu şekilde el alındığında, Shanin'in önerdiği birinci yaklaşım da, salt teorik bir pozisyon olmanın dışında, pratik bir gerçek olarak karşımıza çıkabilir: Köylülük "olmayabilir"se bazı ülke ya da coğrafyalarda zamanla ortadan kalkacaktır; zira kapitalist gelişimin toplumsal eğilimlerden biri de, burjuvazi ve proletarya dışında kalan orta sınıflara mensup bireyleri, sınıf atlama fırsatı yakalayan tekil örnekler dışında, mülksüzleştirerek işçileştirmektir (Marx ve Engels, 2015: 16).

Öte yandan bu, kapitalist üretim biçiminin eşitsiz gelişiminin eğilimlerinden biridir ve sınıflar mücadelesinin diyalektiğinde eğilimler, ulaşılabilecek idealleri değil, dönüşümün yaşanacağı doğrultuyu gösterir. Bu bağlamda, küçük ölçekli tarımsal üreticiliğin hiç dönüşmeden kalması nasıl mümkün değilse, kapitalist üretim biçimi varlığını sürdürdükçe tamamen ortadan kalkması da aynı derecede mümkün değildir (Bernstein, 1986: 25; 2010: 111); zira kapitalist sermaye birikiminin çelişkili doğası sonucunda süreç daima farklı coğrafyalarda tıkanmalar, hatta geriye dönüşler barındırır.

Tarihsel materyalizm ve popülizm arasındaki ikinci temel yöntemsel fark ise şudur: Tarihsel materyalizm tarım sorununa, birer maddi, dolayısıyla ekonomik kategori olan sınıflar ve bunların arasındaki mücadelenin bir vechesi olarak yaklaşır. Popülizmin köylülük ve köylülüğün sorunlarına

bakışı ise ağırlıklı olarak sosyolojik ve kültürelidir. Bu bakışta ekonomik ilişkiler başat faktör değil, aralarında spesifik bir hiyerarşi kurulmayan çeşitli faktörlerden bir tanesidir (Ennew, Hirst ve Tribe, 1977: 296). Gerçekten de, Shanin (1971A: 14-15) tarafından sunulan ve popülist yazında konuya dair en yaygın kullanılan tanımda köylülüğün belirleyici özellikleri arasında köy yaşantısının küçük topluluklara has gelenekçi kültürü, mağduriyet gibi ekonomi-dışı olgular sayılmaktadır. Bu yaklaşım, daha güncel formülasyonlarda da sürmektedir (van der Ploeg, 2013: 6).

Bu ikinci yöntemsel ayırım, aradaki tartışma zeminini de zorlaştırmaktadır çünkü bunun sonucunda taraflar tartışmanın nesnesini tamamen olmasa da hayli farklı biçimde tanımlar hale gelmektedir. Tarihsel materyalizmin, popülizmin köylülük tanımına yönelttiği temel eleştiri olan tarih dışılık ve betimsellik eleştirisi (Ennew, Hirst ve Tribe, 1977: 319; Bernstein 1979: 421; Patnaik, 1979: 415-416) bu ayrışmaya işaret eder.

2. Küçük Meta Üreticisinin Emeği ve Sınıfsal Konumu

Tarım sorununa dair tartışmalarda tanımsal farklılıklar çok önemli bir ayrışma başlığı niteliği taşıyor (Kurtz, 2000: 93-94) ve yol alınabilmesi için, tartışmanın nesnesi olan toplumsal yapıya dair kavrayışın netleştirilmesi ve eğer mümkünse bu başlıktaki farklılaşmanın asgariye indirilmesi gerekiyor.

Tartışmanın nesnesi, *büyük ölçüde* kendisi ve ailesinin karşılığında parasal ücret ödenmeyen emeğiyle, *büyük ölçüde* mülkiyeti kendisine ait üretim aracını (tarla, sürü, kümes vb.) kullanarak üretim yapan ve bu üretim sonucunda ortaya çıkan ürünü piyasa koşullarında satarak geçimini sağlayan kişidir. Bu kişi, popülist düşünce tarafından köylü, tarihsel materyalist düşünce tarafından küçük meta üreticisi (petty commodity producer) olarak tanımlanmaktadır.

Bu kişinin iktisadi varoluşunun nasıl ortaya çıktığı şöyle özetlenebilir: Pre-kapitalist toplumdan kapitalist topluma geçiş sürecinde, eski toplumda emeğini esasen kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı geçimlik üretime harcayan köylünün artı-emeğine, artı-ürün yoluyla el koyma mekanizmaları ortadan kalkar. Pre-kapitalist patronaj ilişkilerinin servaj vb. uygulamaları lağvedilir, aynı vergilerin yerini nakdi vergiler alır. Böylelikle eski toplumda kendisini ezilen sınıf haline getiren ilişkilerden kurtulan köylü, eş zamanlı olarak ortaya çıkan parasal ihtiyaçları nedeniyle yeni toplumda ürününü para karşılığı satmaya, yani piyasa ilişkilerine girmeye mecbur hale gelir (ki, yukarıda işaret edildiği üzere, bu ihtiyaçlar kendiliğinden ortaya çıkmasa da yeni egemen sınıfın devlet aygıtı tarafından yaratılır). Onu küçük meta üreticisi haline getiren şey ürününün bu şekilde metalaşmasıdır.

Küçük meta üreticisini iktisadi bir kategori olarak var eden de, onun iktisadi varoluşunu sürekli olarak tehdit altında ve güvencesiz bir hale getiren de piyasa ilişkileridir. Bunun sebebi, bu ilişkilerin tarafları arasında ciddi bir eşitsizlik olmasıdır. Küçük meta üreticisi, üretim için ihtiyaç duyduğu ve giderek çeşitlenen girdileri satın alırken de, ürününü satarken de kendisinden daha büyük ölçekli, hatta pek çok örnekte tekelleşmiş sermaye yapılarıyla ilişkilendirir. Kendi ölçeğini büyüterek tekelleşemediği ölçüde (ki, bunu yapabildiği durumda zaten artık başka bir iktisadi varoluşa sahip olacaktır), tekelleşmenin tedarikçi ve alıcılarına sağladığı fiyatı kontrol etme gücünü dengeleyecek bir karşı güce sahip olamaz. Bunun sebebi yalnızca büyük sermaye yapıları ile kendi ölçeği arasındaki eşitsizlik değil, aynı zamanda kendisiyle benzer konumda olan başka üreticilerle rekabet etmek zorunda olmasıdır. Böylelikle, fiyat mekanizmaları yoluyla geliri giderek daraltılır. Bu, literatürde, basit yeniden üretimin sıkıştırılması (Bernstein, 1979: 427) olarak tanımlanmaktadır.

Chayanov (1966A: 257-262), bu gelişmeyi tarımın “atölye sistemine” dönüştürülmesi olarak tanımlamakta ve “dikey yoğunlaşma” olarak adlandırmaktadır. Ne var ki, üretim sürecinde yaratacağı yoğunlaşma ne denli açık olsa da, bu bağımlılaşma ve kontrol altına alınmanın ailenin iç işleyişinin prensiplerinde değişiklik yaratmayacağını iddia etmektedir. Oysa basit yeniden üretimin sıkıştırılmasının, dışsal bağımlılıktan öte, küçük meta üreticisi ailenin çalışma pratiğini derinden dönüştüren etkileri vardır. Kendisinin de farkında olduğu ve belirttiği (1966B: 4) üzere metalaşma, üretimin artırılması yönünde büyük bir basınç yaratır ve üretim artışı, birim fiyatın düşmesi anlamına gelir. Kendi içlerinde örgütlenemedikleri, yani kooperatifleşemedikleri hemen her durumda basit meta üreticileri, mallarını tekelleşmiş bir alıcı piyasaya satmak için birbirleriyle rekabet eden küçük işletmeler olacaklardır. Bu durum, yalnızca aile içinde aşırı çalışma (yani fertlerin bir işçinin bir günde çalışacağından belirgin biçimde fazla çalışması) ile değil, işin yoğunlaştığı ve aile emeğinin yeterli olmadığı mevsimlerinde zorunlu olarak emek satın alınmasıyla sonuçlanır.

Konuya dair orijinal tartışmanın tüm taraflarınca (Lenin, 1996: 30; Kautsky, 1988: 111-112; Chayanov, 1966B: 7-8) tespit edilen aşırı çalışma ve karşılığında işçiden daha kötü koşullarda yaşama durumu aşağıda detaylı olarak incelenecek. Ancak şu not edilmeli: Küçük meta üreticisi emek satın aldığı anda, tarihsel materyalist çerçevenin değil ancak popülist çerçevenin dışına çıkar (Chayanov, 1966A: 51; van der Ploeg, 2013: 37). Ne var ki, nüfusun arttığı ve emeğin giderek ucuzladığı dünyada küçük meta üreticilerinin mevsimsel emek satın alması giderek yaygınlaşmaktadır.

Küçük meta üreticisinin aşırı çalışması ya da en azından gerektiğinde aşırı çalışabilmesi kültürel bir olgu değil, iktisadi bir davranış biçimidir. Küçük meta üreticisinin önceliği, kendi varoluşunu sürdürmek, küçük işletmesinin iflas etmesi sonucunda işçileşmemektir. Bu işletmenin geliri büyük ölçekli bir kapitalist çiftlikte yapılacak üretime göre daha emek-yoğun biçimde üretilen tarımsal ürünün satılmasından elde edilir ve aile fertlerine ücret ödenmediği için, azalan verim koşullarında dahi gerektiğinde çalışma miktarı artırılarak işletmenin geliri yükseltilebilir. Chayanov (1966A: 70) bu durumu “ailenin kendi emeğini sömürmesi” olarak tanımlamaktadır.

Bu davranış, küçük meta üreticisini işçiden ayıran temel özelliştir. İşçi mülksüzdür ve geçinmek için ücret karşılığı emeğini satmak zorundadır, bu yüzden sadece emeği ile ürettiği metaya değil, metalaşmış olan emeğine de yabancılaşmış durumdadır (Marx, 1993: 151). Küçük meta üreticisi ise emeğinin metalaşmış ürünlerine yabancılaşmış durumdadır, ancak ücret karşılığı çalışmadığı, yani kendi emeği metalaşmadığı için, emeğine yabancılaşmış değildir³. Küçük meta üreticisinin aşırı çalışmasının ekonomik özü, gelirinin emek değil ürün karşılığı elde ediliyor olmasıdır.

Bu başlıkta vurgulanması gereken son konu ise, popülist düşüncenin, aile çiftliğini içinde farklılaşmalar olmayan bir “üretim makinesi” (Chayanov, 1966A: 44) olarak tanımlamasının ve ailenin kendi emeğini sömürme davranışını ele alırken örtük biçimde tüm bireylerin ortaklaşa sömürüp sömürüldüğü, aile reisinin yalnızca bir fonksiyonel yönetici olduğu (Shanin, 1971B: 242) varsayımını yapmasının; aile yapısı içerisinde üretim sürecine yansıyan ciddi eşitsizliklerin üzerini örtüyor olmasıdır. Gerçekte durum bu varsayılan halden çok uzaktır ve Friedmann’ın (2016) belirttiği üzere aile kurumuna için, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan tüm sorunlar aile çiftliğinde de vardır. Üstelik küçük meta üreten aile işletmesi içerisinde aile reisi ile ailenin geri kalanı arasında

³ Ürüne yabancılaşma ve emeğe yabancılaşma konusunda en sık yapılan hata ikisinin eşanlamlı varsayılmasıdır. Bu varsayıldığı anda, ürüne yabancılaşma proleterleşme anlamına gelir ve bütün küçük meta üreticileri de proleter kabul edilir (Lewontin, 1998: 75-76).

sınıfsal farklılaşma, çocuk emeği sömürüsü gibi konular tarım sorunu tartışmasının başından beri gündemdedir (Kautsky, 1988: 19 ve 110) ve sonrasında da gündemde kalmıştır (Bernstein, 1986, 21-22; 2010: 131). Ne var ki, popülist düşünce halen küçük meta üreten işletmeyi “çelişkisiz” ve “emek süreçlerinde doğrudan yer alanlar tarafından sahip olunan ve kontrol edilen organik bir bütün” olarak (van der Ploeg, 2013: 72) tanımlayarak bu sorundan kaçınmaktadır.

Tarihsel materyalist düşüncede sınıfsallık, gelir düzeyi ya da üretim ölçeği gibi tali kriterlerle değil, yalnızca üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki konumla belirlenir. Bu çerçevede, küçük meta üreticisini burjuvaziden ayıran, onun üretim ölçeğinin daha küçük ve birikim olanaklarının daha az olması değildir; ağırlıklı biçimde kendi emeğiyle üretim yapıyor olması ve ücretli emeğe kendi emeğinin yeterli olmadığı durumda başvuruyor olmasıdır. Onu proletaryadan ayıran ise gelir ya da yoksulluk düzeyi veya emeğini aile biçiminde örgütlemiş olması değildir; emeğinin metalaşmamış olmasıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, küçük meta üreticisi, *büyük ölçüde* kendi emeğiyle, *büyük ölçüde* kendi üretim aracını, yani sermayesini işletmektedir. Bu nedenle çelişkili biçimde emek ve sermayenin sınıfsal konumlarını bünyesinde barındırır (Bernstein, 2006: 457). Öte yandan bu çelişki, yalnızca tarımsal ürün üreten küçük meta üreticisine has değildir. Aynı çelişki, kentsel üretim ve dolaşım zincirleri içerisinde büyük sermayeye bağımlı biçimde faaliyet gösteren bütün dükkân ve atölye sahiplerinin varoluşunda mevcuttur. Kendi makinelerine sahip olan, normal koşullarda ortaklarının emeğiyle üretim yapan ve inşaat şirketlerinden sipariş usulüyle iş alan, işlerin yoğunlaştığı dönemlerde kısa süreli işçi çalıştıran bir marangoz atölyesi ile; bir konserve fabrikası ya da süpermarket zincirine sözleşmeli üreticilik yapan küçük ölçekli tarımsal üretici arasında sektörel, coğrafi ya da kültürel farklar olabilir, ama sınıfsal bir fark tespit etmek mümkün değildir.

Dolayısıyla, tarımsal üretim yapan küçük meta üreticisi, sınıfsal konum açısından küçük burjuvazinin bir parçasıdır.

Bunun pejoratif bir tanımlama olmadığını ise özel olarak vurgulamak gerekiyor. 1960’lardan bu yana emekçilerin çıkarlarını savunma çabasında olan sol siyasi akımlar içerisinde küçük burjuvazi ya da daha genel olarak orta sınıf kavramı sınıfsaldan ziyade kültürel/davranışsal bir bağlamda kullanılmaktan dolayı dejenere oldu ve lümpenlik, gösterişçi tüketim hevesi ve genel olarak bilinçsizlikle eşanlamlı hale geldi. Oysa orta sınıfların içerisinde politik bilinci çok güçlü öbekler her zaman mevcuttur. Daha önemlisi ise, kapitalist topluma dair tutarlı bir tarihsel materyalist sınıf analizi orta sınıfları tanımlamak ve bu tanımları kullanmak durumundadır; aksi takdirde sınıf indirgemeciliğinin önü alınamaz.

Güncel Sorunlara Dair Değerlendirmeler ve Sonuç

Kapitalist üretim biçiminin gelişme sürecinde tarımsal üretimin kapitalistleşmesinin sanayiden farklı bir seyir izlemesinin çok sayıda sebebi vardı. Burjuvazi, dilendiği gibi üretilip çoğaltılmayan, taşınamayan, taşınmadığı için birleştirilip merkezileştirilmesi zor olan, amortisman yoluyla giderleştirilemeyen⁴, doğanın öngörülmez etkilerine açık ve hepsinden önemlisi, pre-kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin gölgesini üzerinde barındıran bir üretim aracı olan toprağı kendi mülkiyeti altında merkezileştirmek konusunda yavaş ve isteksiz davrandı. Toprağı elinde bulunduran “köylü”ler

⁴ Lewontin’in ABD için (1998: 74) işaret ettiği bu mesele Türkiye’de de geçerlidir, örneğin Türkiye’deki uygulamada zeytin ağaçları dahi 50 yılda amortisman yoluyla giderleştirilebilirken, tarım arazilerinin giderleştirilmesi mümkün değildir.

ise mülksüzleşmeye direnme konusunda kolay ortadan kalkmayacak olanaklara ve becerilere sahipti. Dolayısıyla toplumsal dönüşümün önemli bir bölümü ürünün ve üretim aracının metalaşması sonucunda piyasa ilişkilerine eklenme üzerinden gerçekleşti. Pre-kapitalist üretim biçimleri altında esasen öztüketim için yapılan geçimlik üretim, kapitalist piyasa için yapılan küçük meta üretimine; köylünün toprak üzerindeki, bugünkü anlamda “mülkiyet” olarak tanımlanamayacak, aile bazlı ve geleneksel kullanım hakkı ise bireysel ve özel mülkiyete dönüştü. Zaten bu gerçekleşmeseydi, tarım topraklarının miras yoluyla kullanışsız derecede küçük boyutlara kadar parçalanması söz konusu olmaz; ya da metalaşmış gıdanın üretim zincirinde toprağı işleyenlerin katma değeri ciddi biçimde azalmaz (Lewontin, 1998: 74), toprak, “bitkilerin büyümesi için gereken kimyasalları emen bir aracı” (Bernstein, 2010: 114) olarak tanımlanabilir hale gelmezdi.

Popülizmin önde gelen teorisyenleri piyasa ilişkilerine bağımlılığın klasik anlamda köylülüğü dönüştürerek ortadan kaldıracığını kabul etmektedir (Chayanov, 1966A: 262; Shanin, 1971A: 16). Nitekim sadece tarihsel materyalist iktisatçılar (Bernstein, 2006: 453) değil Eric Hobsbawm (2003: 355-356) gibi önemli bir tarihçi tarafından da 1970’lerde gerçekleştiği belirtilen “köylülüğün sonu”; konuya sosyolojik perspektiften yaklaşanlar tarafından “yeni bir gelişme” olduğu iddiasıyla da olsa kabul edilmektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 21). Öte yandan, bu bağlamı tamamen reddeden, köylülüğün bugün de, geçmişte de zaten piyasa ile ilişkili biçimde varlığını sürdüren (ve sürdürmek zorunda olan) bir toplumsal kategori olduğunu iddia eden tezler de (van der Ploeg, 2013: 33) mevcuttur.

Burada dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta var: Birincisi; bir ekonomik kategori olarak köylülüğün ortadan kalktığını savunmak, dünya çapındaki toplam sayısı milyarları bulan insandan oluşan ve kimi ortak toplumsal özellikler gösteren kitleleri Shanin’in (1971B: 252) iddia ettiği gibi yok saymak değil, onların maddi varoluşunu başka bir biçimde soyutlamak ve tanımlamaktır. İkincisi; bugün dahi ve gelecekte hiçbir zaman da ortada mükemmelliğe ulaşarak tamamlanmış bir süreç olmayacak; kapitalizmin çelişkileri içerisinde dönüşüm bazı yerelliklerde yavaş ilerleyecek, duracak, hatta kimi geri-dönüşümler de yaşanacaktır.

Geri dönüşsüz biçimde tamamlanmış olan dönüşüm şudur: Kapitalist üretim biçimi “tarım sorunu”nu çözmüş, tarımsal üretimi, kırsal coğrafyayı ve burada yaşayan (üretici olsun ya da olmasın) insanları hâkimiyeti altına almıştır. Bu hâkimiyetin insani bedelleri, buna karşı direnişler, bunun dışına çıkma çabaları vb. artık bir “sorun” değil, kapitalizmin kurtulamayacağı çelişkileridir: Sorunlar *çözülür*, çelişkiler ise üretim biçimlerine içkindir ve ancak mevcut üretim biçiminin yıkılması ve başka bir üretim biçiminin kurulması suretiyle *aşılabilirler*.

Bu çerçevede, hayli güncel bir tartışma olan “yeniden köylüleşme” (repeasantization) başlığına da ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Makro sayısal veriler kentten kıra net bir “geriye göç”ü kesinlikle göstermiyor olduğuna ve yeniden köylüleşme tezleri yalnızca kentsel yaşantının bunaltıcılığından kaçan bireylerden bahsediyor olamayacağına göre; bu eğilim kapitalist üretim biçiminin temel ihtiyaçları karşılayacak bir ücret sağlayamadığı ve giderek de daha fazla sağlayamaz hale geldiği işçilerin (Arrighi ve Moore, 2001: 75) marjinalleşmesinin sonucudur. Dünya nüfusu bu hızla artmaya devam ettiği müddetçe bu insanların sayısı kesinlikle artacaktır ve işçi sınıfının marjinalleşen kesimleri çeşitli yerelliklerde, en temel insan ihtiyacı olan gıdalarını, işleyenin ihtiyacını karşılayacak ancak ticari olarak işletilemeyecek verimsiz topraklarda geçimlik üretim yaparak karşılamaya çalışabilirler. Tahsin Yücel’in (2011) “yılıklı insanları” metaforunu andıracak böyle bir gelişme, kimi popülistlerin verdiği

tepkinin aksine heyecanlanılacak (van der Ploeg, 2013: 125) değil eleştirilecek ve karşı çıkılacak bir gelişme olmalıdır.

Daha önemli olan ise, küçük üreticinin ekonomik çıkarlarına yönelik kadim tartışmadır. Bu tartışmanın tüm başlıklarını ve getirilen önerileri etraflıca incelemek bu çalışmanın kapsamının dışında kalıyor. Ancak, gıda fiyatlarının güncel düzeyi ve dünya nüfus artışına bağlı olarak gelecekte izlemesi beklenen seyir göz önüne alındığında, küçük üreticinin çıkarlarını gıda fiyatlarını yükseltmek suretiyle ilerletecek herhangi bir öneri (ki, şu ana dek mikro ölçekte ürün farklılaşması, bilhassa da organik tarım uygulamalarının pratik sonucu bu oldu) evrensel anlamda uygulanabilir olmayacaktır. Uygulanabilir ve nüfusun çoğunluğu açısından kabul edilebilir olan, küçük meta üreticisinin çıkarlarını, gıda tedarik zincirinin geri kalanını oluşturan sermayenin çıkarlarını geriletme suretiyle ilerletecek olan yöntemlerdir. En bilineni kooperatifçilik olan bu yöntemler de piyasa koşullarında daima alternatif sermaye birikim modellerine dönüşmek suretiyle dejenere olma eğilimi barındırırlar.

Daha önce ifade edildiği üzere, kapitalist üretim biçiminin tarımsal üretimde yarattığı çelişkiler ona içkindir ve onun çerçevesinde kalıcı biçimde ortadan kaldırılmaları mümkün değildir. Çelişkilerin aşılması ise üretim biçiminde değişiklik gerektirir. Popülist düşüncenin bugüne kadarki eğilimi, tarımsal küçük meta üreticisinin çıkarlarını, önem hiyerarşisi açısından insanlığın tarihsel çıkarlarının üzerinde tanımlamak ve buna gerekçe olarak yaşadığı sefalet, ezilmişlik ve dışlanmışlığı göstermek oldu. Oysa toplumun tüm ezilenleri tarafından, insanlığın tarihsel çıkarlarının ortak bir çerçevede savunulması mümkündür.

Kaynakça

Arrighi, G. ve J.W. Moore (2001) "Capitalist Development in World Historical Perspective" ed. Albritton, R., M. Itoh, R. Westra ve A. Zuege (der.) *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations* içinde, Londra: Palgrave, 56-75.

Banaji, J. (1980) "Summary of Selected Parts of Kautsky's The Agrarian Question", Wolpe, H. (der.), *The Articulation of Modes of Production* içinde, Londra: Routledge & Kegan Paul, 45-92.

Bernstein, H. (1979) "African Peasantries: A Theoretical Framework", *Journal of Peasant Studies*, 6(4), 421-443.

Bernstein, H. (1986) "Capitalism and Petty Commodity Production", *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice*, 20, 11-28.

Bernstein, H. (2006) "Is There an Agrarian Question in the 21st Century?", *Canadian Journal of Development Studies*, 27(4), 449-460.

Bernstein, H. (2010) *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, çev. O.Köymen, İstanbul: Yordam.

Birleşmiş Milletler (2014) *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision (Highlights)*, <https://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Highlights.pdf>, indirilme tarihi: 18 Ekim 2016.

Chayanov, A.V. (1966A) "Peasant Farm Organization", çev. R.E.F. Smith, Thorner, D., B. Kerblay ve R.E.F. Smith (der.), *The Theory of Peasant Economy* içinde, Illinois: American Economic Association, 29-269.

Chayanov, A.V. (1966B) "On the Theory of Non-Capitalist Economic Systems", çev. C. Lane, Thorner, D., B. Kerblay ve R.E.F. Smith (der.), *The Theory of Peasant Economy* içinde, Illinois: American Economic Association, 1-28.

Dünya Bankası (2016) Urban population (% of total),
<http://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS>, indirilme tarihi: 18 Ekim 2016.

Ennew, J., P. Hirst ve K. Tribe (1977) "'Peasantry' as an Economic Category", *The Journal of Peasant Studies*, 4(4), 295-322.

FAO (Gıda ve Tarım Örgütü) (2016) *Food Price Index*,
<http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>, indirilme tarihi: 18 Ekim 2016.

Friedmann, H. (2016) "50 Years of Debate on Peasantries 1966-2016", XIV World Congress of Rural Sociology 2016 açılış panelinde yapılan konuşma, Ryerson Üniversitesi, Toronto, 10-14 Ağustos.

Hobsbawm, E. (2003) *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991) Aşırılıklar Çağı*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Sarmal.

Kautsky, K. (1899) *Die Agrarfrage*, Stuttgart: Verlag von J.H.W. Dietz Nachf.,
<https://www.marxists.org/deutsch/archiv/kautsky/1899/agrar/>, indirilme tarihi: 22 Ekim 2016.

Kautsky, K. (1988) *The Agrarian Question*, çev. P. Burgess, Londra: Zwan.

Keyder, Ç. ve Z. Yenal (2013) *Bildiğimiz Tarımın Sonu - Küresel İktidar ve Köylülük*, İstanbul: İletişim.

Kurtz, M.J. (2000) "Understanding Peasant Revolution: From Concept to Theory and Case", *Theory and Society*, 29, 93-124.

Lenin, V.I. (1988) *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çev. S. Erdoğan, 2. Baskı, Ankara: Sol.

Lenin, V.I. (1996) *Tarımda Kapitalizm*, çev. S. Güvenç, Ankara: Sol.

Lewontin, R.C. (1998) "The Maturing of Capitalist Agriculture: Farmer as Proletarian", *Monthly Review*, 50(3), 72-85.

Marx, K. (1993) *1844 Elyazmaları*, çev. K. Somer, 2. Baskı, Ankara: Sol.

Marx, K. (2004) *Kapital (Birinci Cilt)*, çev. A. Bilgi, 7. Baskı, Ankara: Sol.

Marx, K. (2009) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. E. Özalp, İstanbul: Yazılama.

Marx, K. ve F. Engels (2015) *Komünist Manifesto*, yayına hazırlayan D. Görsev, 2. Baskı, İstanbul: Yazılama.

Önal, N.E. (2012) *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, 2. Baskı, İstanbul: Yazılama.

Patnaik, U. (1979) "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and Its Fundamental Fallacy", *The Journal of Peasant Studies*, 6(4), 375-420.

Shanin, T. (1971A) "Introduction", Shanin, T. (der.), *Peasants and Peasant Societies* içinde, İngiltere: Penguin, 11-19.

Shanin, T. (1971B) "Peasantry as a Political Factor", Shanin, T. (der.), *Peasants and Peasant Societies* içinde, İngiltere: Penguin, 238-263.

Shanin, T. (2016) "50 Years of Debate on Peasantries 1966-2016", XIV World Congress of Rural Sociology 2016 açılış panelinde yapılan konuşma, Ryerson Üniversitesi, Toronto, 10-14 Ağustos.

Smith, A. (2006) *Milletlerin Zenginliği*, çev. H. Derin, İstanbul: İş Bankası.

van der Ploeg, J.D. (2013) *Peasant and the Art of Farming: A Chayanovian Manifesto*, Winnipeg: Fernwood.

Yücel, T. (2011) *Gökdelen*, 5. Baskı, İstanbul: Can.